

VENÄJÄN TUTKIMUKSEN UUSI PARADIGMA

MARKKU KIVINEN

Neuvostoliiton hajoaminen mullisti kansainvälistä politiikkaa ja venäläisten arkipäivää. Yhteiskuntatieteilijät joutuivat uuden haasteen eteen. Venäjää ei enää voinut selittää poikkeavana talousjärjestelmänä.

Samalla venäläisen yhteiskunnan makrotason muutos tarjosi suuren sosiaalisen koeasetelman ja avasi mahdollisuuden pohtia yleisemmin yhteiskuntateorian mahdollisuuksia muutoksen selittämisessä.

Viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana Venäjällä on jälleen kerran puhuttu modernisaatiosta. Suomalaisessa Venäjän tutkimuksen huippuyksikössä lähdettiin tutkimaan tähän liittyviä yhteiskunnallisia valintoja ja prosesseja. Lopputuloksena päädyimme esittämään uutta paradigmaa, jossa nykyisen venäläisen yhteiskunnan kehitystä voidaan selittää kymmenen keskeisen antinomian kautta.

Nykyisen Venäjän modernisaation ajatus on liitetty erityisesti presidentti Dmitri Medvedevin kauteen. Vaikka modernisoinnin iskulause levisi erityisesti tuona aikana, vastaavia ilmaisuja on esiintynyt jatkuvasti myös presidentti Vladimir Putinin puheissa. Itse asiasa modernisaatiopuhe on edelleen yleistä, vaikka julkinen retoriikka on keskittynyt enemmän ulkopolitiikan haasteisiin. Ulkomaailma on puolestaan taipuvainen näkemään Venäjän hidastavan uudistuspyrkimyksiä. Putin korostaa kuitenkin edelleen teknologian nykyaikaistamista, innovaatioita ja kansainvälistä kilpailukykyä Venäjän ensisijaisina painopisteinä. Ainoastaan tällaiset tekijät, Putinin mukaan, turvaavat Venäjälle voimakkaan ja vaikuttavan roolin maailmalla ja varmistavat sen resilienssin kansakuntana.

Viime kädessä tämä modernisaation problematiikka on ajankohtainen, koska Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen Venäjän federaation on täytyntä rakentaa uudelleen valtioidentiteetti ja siihen liittyvät poliittiset, sosiaaliset ja taloudelliset instituutiot.

Uuden modernisaation haasteet

Sosiologit ovat usein pohtineet, oliko Neuvostoliitto moderni yhteiskunta. On selvää, että nykyisen Venäjän modernisaatiota ei voi määrittellä teollistamiseksi, kaupungistumiseksi tai lukutaidon levittämiseksi. Tämä kehitys toteutui jo neuvosto-aikana. Kun lähdimme Venäjän tutkimuksen huipputyksikössä tutkimaan nykyisen Venäjän modernisaation valintoja, jouduimme ottamaan kantaa useisiin teoreettisiin ja metodologisiin ongelmiin. Meidän piti selvittää, sekä Venäjän tutkimuksen monien erilaisten paradigmojen relevanssia että tieteidenvälisten yleistysten mahdollisuuksia. Näiden kysymysten ratkaisemiseksi piti sekä nostaa abstraktiotasoa paneutumalla yleisen sosiologisen teorian tasolla yhteiskunnan rakenteistumisen ongelmaan että edetä kohti konkreettisia käsitteitä, joiden avulla nykyisen Venäjän empiristä todellisuutta voitiin selittää. Pyrkimyksemme ei siis ollut vain teoreettinen. Pikemminkin olemme kehittäneet uuden paradigman Venäjän modernisoinnin viiden tärkeimmän makrotason haasteen empiriisen analyysin yhteydessä. Meidän uusi paradigmamme sekä sisältää aikaisempien lähestymistä-

pojen relevantit näkökohdat että kurottaa niiden yli sellaiseen käsitteelliseen kokonaisuuteen, joka voisi uudella tavalla selittää Venäjän kehityksen perustavat piirteet.

Tässä artikkelissa perustelen tämän uuden lähestymistavan välttämättömyyttä. Esittelen lyhyesti uuden paradigman teoreettiset lähtökohdat ja tärkeimmät empiriset tulokset. Hankkeesta on kaikkiaan ilmestynyt yli 200 referoitua artikkelia ja yli 40 kirjaa. Laajemmin asiaan voi tutustua teoksessa *Russian Modernization: A New Paradigm*. Routledge (toim. Markku Kivinen ja Brendan Humphreys, 2020).

Tieteidenvälinen synteesi vaatii uusia käsitteitä, joita ei käytetä perinteisillä tieteenaloilla. Keskeinen tuloksemme on, että yhteiskuntatieteissä strukturaation antinomioden käsite voi auttaa meitä käsittelemään keskeisiä jännitteitä Venäjän yhteiskunnan suurimmissa makrotason haasteissa. Tämä käsite mahdollistaa myös monitieteisen kuvan yhteiskunnan eri puolien vuorovaikutuksesta. Lähdimme liikkeelle Anthony Giddensin (1984) strukturaation eli ”rakenteistumisen” peruskäsitteestä, joka on avainasemassa Giddensin yhteiskunnan konstituutiota koskevassa teoriassa. Tämä käsite on ikään kuin yhteiskuntatieteellinen operationalisointi Kantin kolmanteen antinomiaan, joka koskee vapaan tahdon ja kausaalisen determinismin yhteensovittamista. Meidän teorianamme strukturaation antinomat eivät kuitenkaan ole filosofisia kategorioita vaan yhteiskuntatieteellisiä käsitteellistyksiä empirisesti havaittavissa olevista yhteiskuntakehityksen perusjännitteistä. Niihin ei ole filosofista ratkaisua eikä niitä voi poistaa myöskään millään yksinkertaisella toimenpiteellä tai tahtotilalla.

Lähdimme liikkeelle sellaisista Venäjän suurista makrotason haasteista, jotka ovat empirisesti havaittavissa. Näitä ovat yksipuolinen hiilivetyvetoinen taloudellinen rakenne, autoritaarisuuden kallistuva poliittinen järjestelmä, sosiaalipolitiikan uusi malli, ulkopolitiikan suunta sekä uusi identiteetti valtiona ja kansakuntana. Kunkin haasteen osalta muodostettiin useiden tutkijoiden muodostama klusteri, joka yhteisesti operationalisoi empiriisen analyysin lähtökohdaksi kuhunkin haasteeseen liittyvät rakenteet ja toimijat. Kaikkiaan eri klustereiden teoreettiseen ja empiri-

riseen työhön osallistui yli 50 tutkijaa sekä länsimaista että Venäjältä. Analyysimme synteettisessä ja poikkitieteellisessä lopussa päädyimme ehdottamaan uutta paradigmaa, joka voisi tarjota käsitteet nykyisen venäläisen yhteiskunnan kehitysprosessien selittämiseksi. Lähtökohta on Giddensin teoria, mutta rakennamme tieteidenvälistä synteesiä yhteiskunnan rakenteistumisesta leimavista jännitteistä antinomian käsitteen avulla. Nämä antinomiat eivät siis ole hegeliläisiä käsitteellisiä ristiriitoja vaan empiirisesti havaittavissa olevia jännitteitä, jotka määrittelevät nykyisen Venäjän eri instituutioiden rakenteelliset paineet ja toimijoiden toimintakehykset. Niihin liittyy kuitenkin paljon kontingenteja valintoja, jotka eivät ole sen paremmin välttämättömiä kuin mahdottomiaakaan. Tässä mielessä yhteiskuntatieteellisen käsitteellistämisen on tunnustettava rajansa: valintoja ei voi tehdä toimijoiden puolesta, mutta teoreetikko voi auttaa käsitteellistämään ikään kuin valintojen tarkastelun koordinaattiston rakenteistumisen perustavien käsitteiden avulla.

Rakenteistuminen metodologisena avainkäsitteenä

Giddensin teoria yhteiskunnan rakenteistumisesta on synteettinen yhteiskuntateoria, joka yhdistää vallan ja kulttuurin tarkastelun (ks. tarkemmin Kivinen ja Cox 2018). Mutta Giddens poikkeaa sekä Talcott Parsonsista että monista muista sosiologian merkittävistä teoreetikoista, koska hän ei oleta, että teoreetikko voisi postuloida yhteiskunnan erilaisten käytäntöjen väliset suhteet ennen empiiristä tutkimusta. Tämä tarkoittaa, että emme voi pitää yhteiskunnan erilaisten sfäärien eriytymistä vääjäämättömänä perusprosessina. Yhteiskunnan institutionaalisten kompleksien tai alasysteemien suhteita ei voi määrittellä yleisen teorian abstraktilla tasolla. Noinin alajärjestelmiin ja myös niiden suhteisiin vaikuttavat sekä toimijoiden käsitykset että heidän toimintansa. Olennaista on niin ikään se, että toiminnan tulokset voivat olla joko tarkoitettuja tai ei-tarkoitettuja. Tästä syystä Giddensin teoria avaa hedelmällisen lähtökohdan rakentaa tutkimusasetelmia, joissa paneudutaan empiirisesti havaittaviin kehityskulkuihin sen sijaan, että teoreetikko olisi tullut paikalle vain

julistaakseen, että tietää jo, minkälaisia pitäisi olla Venäjän talouden, politiikan ja kulttuurin sekä vieläpä niiden keskinäissuhteiden, tutkimatta lainkaan venäläisten toimijoiden omia käsityksiä tai heidän todellista toimintaansa.

Läntisessä sosiologiassa vaikutusvaltaiseen Talcott Parsonsin (1967) modernisaatioteoriaan sisältyi ajatus lineaarisesta ja kaikkialla pätevästä modernisaatiosta, jonka kärjessä oli Yhdysvallat. Sosialismin romahduksen jälkeen tällainen ajatuskulku sai jalansijaa myös Venäjän ja Itä-Euroopan analyysissä (Dubin 2011 ja Gudkov 2011). Nykysosiologiassa ajatus lineaarisesta ja yhdenmukaisesta modernisaatiosta on kuitenkin haastettu monesta eri näkökulmasta. Shmuel Eisenstadtin (2000) alulle panemassa monien modernisuuksien paradigmissa nähdään, ettei läntinen modernisaatio selitä Aasian, Latinalaisen Amerikan tai Afrikan yhteiskuntien kehityskulkuja, eikä Venäjääkään (ks. Maslovskiy 2017). Toisaalta moninaisuus ei vielä ole substantiaalinen teoria, joka tarjoaisi näkökulman siihen, minkälaisin käsittein yhteiskunnallisen ja kulttuurisen muutoksen selittäminen olisi mahdollista. Sen vuoksi onkin mentävä syvemmälle lineaarisen ja funktionalistisen modernisaatioteorian kritiikkiin. Meidän uuden paradigmamme muotoilussa tuo askel on otettu Anthony Giddensin yhteiskuntateorian avulla.

Toinen tärkeä seikka Giddensin teoriassa onkin, että yhteiskunnalliset rakenteet rakenteistuvat ajallisesti ja paikallisesti dynaamisissa prosesseissa, joissa on tarkasteltava sekä käytäntöjen tarkoitettuja että ei-tarkoitettuja tuloksia. Emme siis voi selittää venäläisenkään yhteiskunnan instituutioita ja kehityskulkuja muuten kuin tutkimalla erilaisten toimijoiden käsityksiä ja heidän toimintansa tuloksia. Kun lähdimme liikkeelle tutkimaan Venäjän modernisaatiota, jotkut kriitikot samaistivat meidän lähtökohdamme Venäjän eliitin silloisiin modernisaatiohankkeisiin. Tästä ei tietenkään ollut kysymys, koska strukturaation näkökulma ottaa huomioon monet toimijat, voimat ja vastavoimat, rakenteelliset jatkuvuudet ja tarkoitettujen tulosten ohella myös toiminnan ei-tarkoitettujen tulokset. Tästä näkökulmasta strukturaatioteorian horisontti ei rajaudu vain yhteiskuntatieteessä yleisiin diskurssien tarkasteluihin vaan sijoittaa toimijoiden tuottamat kertomukset laajempaan

rakenteistumisen kontekstiin, jossa paneudutaan myös käytäntöihin ja rakenteisiin.

Giddensin teoriassa myös valtaresursseilla on todellista merkitystä. Ihmiset eivät – Venäjälläkään – ole mitään kulttuurin tai talouden ”arvojen” tai ”systeemisten mekanismien” väkisin viemiä viksiä tanssipartnereita. Pikemminkin he ovat tietojansa ja taitojansa käyttäviä toimijoita sekä yksilöinä että organisaatioiden jäseninä. Erilaisissa asemissa olevilla ihmisillä on toisistaan poikkeavia valtaresursseja, joiden puitteissa he pystyvät tekemään valintoja. Sitä paitsi he voivat itse havainnoida omaa toimintaansa ja oppia, mikä saattaa johtaa uusiin ajatuksiin intresseistä ja päämääristä (vrt. Khmelnitskaya 2015). Näin ollen käsityksemme Venäjän modernisaatiosta ei voi lähteä liikkeelle mistään lineaarisen modernisaation teoriasta, vaan on hedelmällisempää omaksua Giddensin ehdottama vaatimattomampi ”episodinen” historiankäsitteys. Yhteiskunnallisten ristiriitojen vuoksi instituutiot eivät ole mitään arvoja toimeenpanevia koneistoja, kuten Parsonsilla. Pikemminkin ne tulisi ymmärtää rakenteina, jotka muotoutuvat intressikamppailujen vierittämän toiminnan sekä tarkoitetuista että ei-tarkoitetuista tuloksista.

On kuitenkin syytä todeta myös Giddensin teorian abstrakti taso ja rajoitukset. Ensinnäkin Giddens ei anna monia konkreettisia tutkimus-esimerkkejä siitä, miten rakenteistumisen teoriaa voitaisiin käyttää empiiriseen analyysiin. Meidän tuli siis konkretisoida strukturaatioteoriaa uusilla keskitason teorioilla ja selitysmalleilla. Toinen kohta, josta meidän on mentävä ”Giddensin yli”, on ristiriitojen käsite. Sosiologinen konfliktiteoria on vaikuttanut Giddensin, kun hän esittää, että strukturoitumisen on kyettävä analysoimaan instituutioita jännityskenttinä. Hän ei kuitenkaan kehitä mitään metodologiaa tälle ajatukselle. Rakenteen ja toimijuuden välinen vuorovaikutus on siten minkä tahansa yhteiskunnan peruseräite. Yhteiskuntatieteiden antinomiat eivät kuitenkaan ole filosofisia kategorioita. Ne ovat empiirisesti havaittavia, makrotason ongelmia, joita ei voida kumota filosofisella ylittämällä à la Hegel eikä välittömällä poliittisilla päätöksillä. Siten ne määrittelevät jännitekentän, jossa erilaiset toimijat joutuvat tekemään valintojaan. Valintoja on aina paljon, ja niin on myös toimijoita. Antinomiat an-

tavat meille uuden yhteiskuntatieteellisten käsitteiden koordinaatiston, jonka avulla voidaan rakentaa konkreettisia lähestymistapoja, keskitason teorioita ja empiirisesti falsifioitavia hypoteeseja.

Venäjän tutkimuksen monet paradigmat

Venäjän tutkimuksen uuden paradigman tarve käy ilmi, kun katsomme tarkemmin tämän tutkimusalan vallitsevia lähestymistapoja. Paradigman käsitteen lanseerannut Thomas Kuhn (1962) näki yhteiskuntatieteet aloina, joissa monet paradigmat kilpailevat. Kuhnin paradigman käsitteellä on monta merkitystä, mutta kaikkein yleisimmällä tasolla voidaan puhua paradigmoista silloin, kun monia tutkimuksia ohjaavat samankaltaiset peruskäsitteet ja empiirisen tutkimuksen esimerkit. Suomalaisessa Venäjän tutkimuksen huippuyksikössä on lähdetty kehittämään uutta paradigmaa, koska aikaisemmat lähestymistavat näyttävät parhaimmillaankin selittävän vain joitakin nykyisen venäläisen yhteiskunnan kehityskulkuja. Merkittävimmät lähestymistavat ovat olleet seuraavat:

- Totalitarismi-paradigma
- Patrimoniaalinen ja neopatrimoniaalinen selitysmalli
- Funktionalistinen modernisaatioteoria
- Transitoteoria
- Historiallinen materialismi
- Sivilisaatioteoria.

Emme ole lähteneet kehittämään uutta paradigmaa väittäen, että kaikki aikaisemmat ponnistelut olisivat olleet käsitteellisesti tyhjiä tai empiirisesti täysin harhaanjohtavia. Pikemminkin olemme pyrkineet osoittamaan, että Giddensin yhteiskunnan konstituutiota koskeva rakenteistumisteoria antaa meille käsitteellisiä välineitä, jotka laajentavat horisonttia kohti kattavampia tutkimusohjelmia. Ehdotamme, että voidaksemme kehittää uuden paradigman nykyiseen Venäjän tutkimukseen, meidän on noudettava käsitteellisiä välineitä sellaisen yleisemmän yhteiskuntateorian tasolta, joka koskee yhteiskunnan rakenteistumista yleensä. Tästä tasosta alkaen voimme näyttää aiempien nykyistä venäläistä yhteiskuntaa koskevien paradigmojen rajoitukset ja avata uuden lähestymistavan. Tässä ei ole mahdollista käydä perin pohjin läpi aikaisempien selitysmallien rajoituksia, mutta peruseräite on kuitenkin helppo kiteyttää. Ra-

kenteistumisteorian valossa aiemmat lähestymistavat eivät näytä löytävän keinoja tarkastella samanaikaisesti rakenteita ja toimijoita (Kivinen 2020, 23–27). Venäjän kehitystä selitetään joko vääjäämättömänä rakenteellisenä prosessina tai vain toimijoiden valintojen tuloksena. Olennaista on kuitenkin yhdistää nämä molemmat näkökohdat. Eri paradigmojen esiin tuovat ilmiöt on näin mahdollista suhteuttaa toisiinsa ja yleisempään yhteiskunnalliseen kehitykseen.

Nykyisen Venäjän antinomiat

(1) *Hiilivedyt siunauksena ja kirouksena*

Venäjän vienti ja verotulot ovat edelleen ratkaisevalla tavalla riippuvaisia hiilivedyistä. Tällaista tilannetta on teoreettisesti kuvattu ”resurssikiroukseksi”: luonnonvaroista saatavat korkotulot eivät luo eliitille intressiä monipuolistaa tai kehittää taloutta. Tuloksemme osoittavat, että Venäjän tilanne on yksinkertaista resurssikirousta ristiriitaisempi (Aalto ja Lowry 2020). Vaikka eliitin aseman säilyttäminen on yhteydessä nimenomaan energiasektorilta saataviin korkotuloihin, hiilivetyihin perustuvaa talouskasvua on käytetty myös resurssina monelle erilaiselle talouden monipuolistamisen politiikalle. Ensinnäkin Venäjä on jatkanut kapeaa talouden monipuolistamisstrategiaa vahvistamalla energiasektorin kilpailuetua nostamalla tuotannon jalostusastetta. Myös Rosatomin ydinvoiman kansainvälistä kilpailukykyä on jatkuvasti pyritty vahvistamaan. Lännen sanktioiden jälkeen Venäjä on kuitenkin käynnistänyt myös tähän asti laajimman neuvostoajan jälkeisen teollisuuden kehittämisohjelman tuonnin korvaamisen nimissä. Valtio on tukenut omien lentokoneiden ja laivojen rakennusta voimakkaasti ja sekä elintarvike- että lääketieteellisyydessä pyritään omavaraisuuteen. Autoteollisuudessa on houkuteltu globaaleja suuryrityksiä Venäjän markkinoille. Samalla on yritetty kehittää myös globaalisti kilpailukykyistä IT-sektoria. Vaikka tuonnin korvaamispolitiikan tulokset vaihtelevat, talouden monipuolistuminen näkyy luonnonvarasektorien kokonaistaloudellisen merkityksen supistumisena.

Venäjällä on myös paljon uusiutuvia energia-varoja, mutta niitä ei vielä juurikaan hyödynnetä, koska sekä teollisuus että kuluttajat ovat kiinni hii-

livedyn tuotantoon liittyvissä rakenteissa (Tynkynen 2018). Toistaiseksi Venäjä on kansainvälisessä ilmastopolitiikassa mukautunut toisten asettamiin normeihin, mutta konservatiiviset ajatushautomot kyseenalaistavat koko hiilivetykulttuurin kritiikin. Tämä on kuitenkin pitkällä tähtäimellä käymässä yhä ongelmallisemmaksi, kun ilmastomuutoksen vuoksi globaalisti pyritään koh- ti hiilineutraaleja ratkaisuja

(2) *Uusliberaali talouspolitiikka vai valtiollinen kehityspolitiikka*

Nykyisessä taloustieteellisessä kirjallisuudessa Venäjän talouspolitiikka nähdään joko uusliberalistisena tai hyvinkin valtiovetoisena. Empiirinen analyysimme osoittaa, että se on molempia. Tällä hetkellä venäläiset ajatushautomot etsivät sekataloutta ja Itä-Aasian mallin tapaista valtion roolia. Sen sijaan valtaosa liike-elämän edustajista ei priorisoi valtion ohjausta ja todellinen talouspolitiikka on edelleen varsin uusliberalistista. Uusliberalismia vahvistavat vientiteollisuuden pyrki- mykset alhaiseen inflaatioon ja työmarkkinoiden joustavuuteen. Samaan suuntaan vaikuttavat intressit integroida kauppa, investoinnit ja rahoitus kansainväliseen talouteen. Venäjän asema kansainvälisissä kilpailukykylokituksissa onkin jatkuvasti parantunut.

Tulonjakopolitiikka on niin ikään uusliberaalia. Tasaverotus ilman progressiota ja heikko aluepolitiikka pitävät yllä jyrkkiä eriarvoisuuden rakenteita. Avoimen talouden kansainvälinen riippuvuus energian ennustamattomasta hintakehityksestä on ratkaistu sitomalla ruplan arvo öljyn hintaan. Näin valtion budjetti pysyy aina tasapainossa, mutta kansalaisten tulotaso heikkenee, jos rupla devalvoituu.

Toisaalta Venäjän hallinto on periaatteessa sitoutunut vahvaan strategiseen suunnitteluun. Venäjä 2020 ja 2030 -suunnitelmat on luotu hahmotamaan yhteiskuntakehityksen pitkiä linjoja. Vuodesta 2007 lähtien stabilisaatorahaston resurssija on myös alettu käyttää kehitysohjelmoituneiden ohjelmien toteuttamiseen ja uusia kehityspolitiikan instituutioita on syntynyt siitä lähtien. Venäjältä kuitenkin puuttuu Itä-Aasian maiden vahva koordinoiva rakenne. Matka ohjelmista toteutukseen on pitkä.

(3) *Demokratian ja autoritaarisuuden hybridi*

Venäjä on vaaleja järjestävä autoritaarisuuteen kalistuva poliittinen järjestelmä. Analyysimme osoittaa, että tällaisessa järjestelmässä yhdistyvät molempien institutionaalisten muotojen riskit. Eliitin ja kansanjoukkojen yhteyttä on rakennettava vaihtuvien poliittisten suhdanteiden ja ristiriitaisten taloudellisten pyrkimysten oloissa, sallimatta kuitenkaan eliitin vallan aitoa haastamista tai kansanjoukkojen todellista osallistamista (Gel'man 2015 ja Kangaspuuro 2017). Venäjän eliitti näkee modernisaation hyvin kapeasti vain taloudellisen ja teknologisen kilpailukyvyyn kohentamisena. Mutta pitkäjännitteistä sitoutumista tähän liittyviin ohjelmiin vältellään, koska konkreettinen epäonnistuminen voi johtaa vallan legitimaation kriisiin. Samalla vahvoja itsenäisiä kansalaisyhteiskunnan organisaatioita ja kansan toiveiden mobilisointia vältetään. Näin eliitti on samalla kapean modernisaation edistäjä ja este. Johtajuuden vaihtuminen näyttää suurelta riskiltä, mikä johtaa yhä autoritaarisempiin käytäntöihin.

(4) *Oikeusvaltio ja epäviralliset verkostot*

Meidän tuloksemme vahvistavat sitä Ledenevan (2013) havaintoa, että Venäjän modernisaation suurimmat rajoitteet johtuvat autoritaarisuuden ja epävirallisten hallintomekanismien yhdistelmästä. Venäjän patrimoniaalisuutta lähtökohtana pitävä paradigma kiinnittää myös huomiota juuri tähän ilmiöön: henkilöiden välisten suhteiden ensisijaisuuteen yhteiskunnan virallisiin pelisääntöihin nähden. Kuitenkin myös hybridin jännitteen toinen puoli on otettava huomioon. Venäjän poliittinen järjestelmä käsittää myös kilpailullisen demokraattisen järjestelmän elementtejä ja oikeusvaltion kehittäminen edistyy oikeudellisissa instituutioissa silloin, kun kysymys ei ole eliitin intresseistä. Korruption astetta on vaikea mitata, mutta kansainvälisissä mittauksissa Venäjä luokitellaan poikkeuksetta laajan korruption yhteiskuntiin. Korruptio ei kuitenkaan ole vain kontrollipoliittinen ilmiö, vaan taustalla on virallisten resurssien riittämättömyyttä ja pelisääntöjen ristiriitaisuuksia. Kun esimerkiksi koulujen resurssit ovat kiinni oppilaiden määrästä ja tuloksista, johdolla on insentiivi katsoa vilppiä kokeissa läpi sormien. Jos koulun tasolla asia saadaan hallintaan virallisten käytäntöjen täsmentyessä, sama

insentiivin ristiriita pullahtaa esiin alueen tasolla. Samalla tavoin talouden hämärä puoli siirtyy yhä monimutkaisempien operaatioiden taakse. Kaikki epävirallisuus ei toki ole laitonta. Esimerkiksi autoteollisuudessa puoliviralliset sopimukset yritysten ja julkisen sektorin yhteistyöstä muodostavat monimutkaisen työnjaon ja tuen verkoston.

Lisäksi on otettava huomioon myös hybridin jännitteen toinen puoli (vrt. Sakwa 2019). Venäjän poliittinen järjestelmä käsittää myös kilpailullisen demokraattisen järjestelmän elementtejä ja oikeusvaltion institutionaaliset käytännöt kehittyvät hyvään suuntaan, jos ei ole kyse eliitin intresseistä. Lainsäädännön kodifioinnin edistyminen, parantuvat tuomioistuinten käytännöt ja juristiammattikunnan vahvistuva professionalismismi tekevät virallisten sääntöjen ohittamisen vaikeammaksi. Korruption kritiikki on myös opposition retoriikan avainalue.

(5) *Kansalaisten valtioon kohdistamat odotukset valtioon vetäytymisen oloissa*

Venäjän hyvinvointimalli on monella tapaa ristiriitainen. Valtio vetäytyy monista tehtävistä uusliberaalissa hengessä, mutta sosiaalipolitiikassa on myös konservatiivisia ja sosiaalidemokraattisinkin mallin aineksia (Kulmala ym. 2014). 1990-luvun yhteiskuntajärjestelmän muutos johti poikkeukselliseen sosiaaliseen kriisiin. Jopa odotettavissa oleva elinikä lyheni dramaattisesti, mitä ei ollut tapahtunut missään pitkälle teollistuneessa maassa koskaan. Erityisesti vuodesta 2005 lähtien Venäjän johto korostikin sosiaalipolitiikan ensisijaisuutta. Elintason, tulotason ja sosiaalipalvelujen huomattava paraneminen viimeisten 20 vuoden aikana onkin kiistaton sosiaalinen tosiasia. Monet tulokset ovat kuitenkin enemmän talouden kasvun vaikutusta kuin vahvaa sosiaalipolitiikkaa. Samalla on huomattava eriarvoisuuden dramaattinen lisääntyminen: taloudellinen epätasa-arvo, alueiden välinen epätasa-arvo, kansalaisten ja maahanmuuttajien välinen epätasa-arvo sekä kaupunkien ja alueiden välinen epätasa-arvo lisääntyivät. Elinolosuhteet Venäjällä vaihtelevat Moskovan tai Pietarin keskieuropalaisesta tasosta reuna-alueiden nigerilaisiin olosuhteisiin. Eriarvoisuuden poistaminen ei kuitenkaan ole

ollut poliittisella agendalla. Eliitti on priorisoinut perhepolitiikkaa ja syntyvyys onkin lisääntynyt. Muuten Venäjän sosiaalipolitiikka seuraa globaaleja suuntauksia eli palveluja ulkoistetaan, laitoshoidon puretaan ja eläkeikä nostetaan. Alhainen hyvinvointibudjetti ja voimakas taipumus valtion vetäytymiseen ovat ristiriidassa väestön odotusten kanssa. Tämä on Venäjän yhteiskuntapolitiikan merkittävin ristiriita ja suurin kotimainen haavoittuvuus.

(6) Ulkoinen vai sisäinen haavoittuvuus sosiaalipolitiikassa

Venäjän sosiaalipolitiikan ulkoinen haavoittuvuus on yhteydessä energiapolitiikkaan. Venäjä ei pysty hallitsemaan energiamarkkinoita eikä voi luottaa maailmanlaajuisen areenan haihtuviin tasapainoihin. Tämä tekee sosiaalipolitiikan resursseista erittäin arvaamattomia. Haavoittuvuus on realisoitunut erityisesti kaudella 2015–20. Neuvostoliiton hajotessa ei ollut valtion talouden puskureita, ja tämä kokemus pitää vahvasti yllä fiskaalista konservatismia (vrt. Gaidar 2007). Näissä oloissa Venäjän eliitti ottaa mieluummin sisäisen riskin kansan tyytymättömyydestä ja välttää valtion voimakkaita satsauksia sosiaalipoliittisiin ohjelmiin. Tämä on erittäin ongelmallista elinolojen kasvavan eriarvoisuuden ja kotimaisen tyytymättömyyden kannalta.

(7) Eliitin intressiristiriita keskiluokan ja työväenluokan kanssa

Venäjän yhteiskuntajärjestelmän muutos merkitsi myös koko sosiaalisen rakenteen muutosta. Uusi talousjärjestelmä on luonut sekä uusia kapitalisteja ja oligarkkeja että pieniä työnantajia ja pienyrityksien sosiaaliryhmiä. Nämä ryhmät ovat kuitenkin edelleen vähemmistö palkkatyöläisistä muodostuvassa yhteiskunnassa. Venäjällä palkkatyötä tekevä keskiluokka on kasvanut ja sen elämäntilanne parantunut Putinin hallinnon aikana. Myös työväenluokan taloudellinen tilanne on parantunut viimeisten 20 vuoden aikana. Tämä voi olla merkittävämpää työväenluokan kokemuksen ja tietoisuuden kannalta kuin suhteellisten erojen kasvu. Tuloksemme osoittavat, että elämisen mahdollisuudet ovat hyvinkin erilaisia eri yhteiskuntaluokilla, mutta luokat eivät ole merkittä-

viä toimijoita Venäjän politiikassa tai poliittisissa valinnoissa. Jopa kommunistinen puolue on konservatiivisen ryhmittymän ulkokehällä. Kuitenkin Venäjän suuret väestöryhmät mukautuvat nykyiseen politiikkaan, koska niillä ei ole kollektiivista organisaatiota tehdä toisin. Ammattiyhdistysliikkeen resurssit ovat sidoksissa sekä työnantajiin että valtioon (Nikula 2014). Lakkoilu on lähes loppunut. Atomisoitunut enemmistö ei voi vastustaa organisoidun eliitin voimaa. Toisaalta eliittilähtöinen poliittinen prosessi näyttää johtavan mielipiteiden polarisaatioon. Tärkein jännite on uusliberaalin eliitin ja väestön valtaosan välillä. Sekä keskiluokka että työväenluokka kokevat oikeutetuiksi vaatimukset sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta ja kollektiivisesta vastuusta.

(8) Globaalit prosessit törmäävät nationalistiseen sulkeutumiseen

Kylmän sodan jälkeen Venäjä ei ole suljettu yhteiskunta. Kansalliseksi kulttuuriksi puettujen nationalistiset arvot ovat kuitenkin globalisaation vastavoima. Ne tarjoavat näennäisesti turvallisen ja vakaan perustan lisääntyvän muutto liikkeen, globalisoituvan talouden ja monikulttuurisuuden luomiin jännitteisiin. Venäjällä koko poliittinen kenttä onkin enemmän tai vähemmän nationalistinen (Laruelle 2009). Samalla valtioiden välinen pääoman, resurssien ja informaation virta pitää Venäjän kansalaisia kiinni maailmanlaajuisissa prosesseissa. Nationalistiset lähestymistavat luovat uusia jännitteitä ja voivat pidemmässä perspektiivissä johtaa Venäjän globaalin roolin heikkenemiseen.

(9) Suurvaltopolitiikan ja keskinäisriippuvuuden jännite

Kylmän sodan jälkeen ei ole ollut olemassa sopimuksia suurvaltojen etupiireistä. Nämä joudutaan kuitenkin tunnustamaan implisiittisesti tilanteissa, joissa toisen osapuolen sotilaalliset resurssit – Venäjän tapauksessa erityisesti ydinaseet – on otettava huomioon. Toisaalta taloudellinen keskinäinen riippuvuus on molemminpuolista. Venäjä on riippuvainen hyvien suhteiden ylläpitämisestä Euroopan markkinoilla yhtä paljon kuin EU on riippuvainen Gazpromista kysynnän tyydyttämiseksi. Venäjän kyky käyttää energiaa vallan väli-

neenä on erilainen eri maiden kohdalla ja sitä rajoittaa talouden keskinäisriippuvuus.

Tämän antinomian monimutkaisuus näkyy Ukrainan kriisissä. Venäjän oma integraatio Euraasian unionissa törmäsi Euroopan unionin taloudelliseen valtaan. Integraatiokamppailu muuttui näin avoimeksi etupiirikamppailuksi ja Venäjän sotilaalliseksi toiminnaksi. Seuraavaksi Venäjä sai epävirallisen tunnustuksen etupiirilleen, kun länsi ei halunnut eskaloida sotilaallisesti Ukrainan kriisiä. Samalla Venäjä kuitenkin menetti hyvät suhteet Ukrainaan, kansainvälinen *Good Will* haihtui ja EU-maiden kanssa solmitut sopimukset Venäjän modernisaation tukemisesta jäivät toteutumatta. Venäjä yrittää etsiä uusia markkinoita ja tukea Aasiasta sekä antaa periksi Kiinalle Keski-Aasian potentiaalisissa eturistiriidoissa. Samaan aikaan Venäjän ulkopolitiikan nykyaikaistamismalli jäljittelee länttä, erityisesti Yhdysvaltoja (Forsberg ja Smith 2016). Euraasian unioni on myös hyväksynyt neljä vapautta, jotka edustavat Euroopan unionin keskeisiä arvoja.

(10) Konservatiivinen projekti ja liberaalit vastavoimat

Nykyinen Venäjän tutkimus kiinnittää aivan aiheellisesti koko ajan enemmän huomiota Venäjän uuteen konservatiiviseen käänteeseen. Tätä ilmiötä ja erityisesti sen vastavoimia ei kuitenkaan ole toistaiseksi ole juurikaan selitetty vaan lähinnä kuvattu sen kehitystä. Meidän tuloksemme osoittavat, että käynnissä oleva Venäjän konservatiivinen hegemoninen projekti on monitasoinen ilmiö. Siihen kuuluu useita yksittäisiä toimijoita, ajatushautomoja, liikkeitä ja instituutioita. Ideologinen kirjo on suuri kommunisteista valkoisen emigraation traditioon, panslavismista euraasialaisuuteen, länsi-eurooppalaisesta liberaalikonservatismista monenlaiseen länsimaiden vastaiseen nationalismiin ja neuvostonostalgiiaan. Eurooppalainen konservatismi oli reaktio Ranskan vallankumouksen odottamattomiin ja traagisiin tuloksiin. Samanlainen logiikka näyttää selittävän myös Venäjän nykyaikaisen konservatiivisen käänteen. Jos ennen vuotta 1917 lähes kaikki venäläiset yhteiskuntapiirit marxilaisista aina uskonnollisiin liikkeisiin saakka olivat omalla tavallaan vallankumouksellisia, Venäjän nykyinen kulttuuri on ennen kaikkea kaikenlaisen vallankumouksellisuuden vastainen.

Vasemmistolaisilla ideoilla ei ole uskottavuutta Neuvostoliiton kokemuksen takia, ja 1990-luvun liberaaleja ideoita syytetään tuon ajan anomiaasta ja kaaoksesta. Tämä on luonut vahvan pohjan konservatiiviselle hegemoniselle hankkeelle, erityisesti kansainvälisessä tilanteessa, joka mobilisoi Venäjän imperiumin ja kylmän sodan perintöjä (vrt. Remizov ym. 2014).

Venäjän ylhäältä päin johdettu ja valtiokoneiston yllä pitämä konservatiivinen projekti synnyttää myös vastareaktioita ja vastavoimia. Venäjällä on vahva populistinen traditio, joka ilmenee myös nykyisissä oppositioliikkeissä (Lassila 2016). Ne yrittävät voimaannuttaa tavalliset ihmiset ”moraalittomaksi” koettua eliittiä vastaan. Näitä pyrkimyksiä ei voi sivuuttaa, kun puhutaan Venäjän politiikan tulevaisuudesta, vaikka ”toinen Venäjä” ei mikään yhtenäinen organisoitunut joukko olekaan. Näiden suoranaisesti poliittisten konfliktien ohella venäläisessä yhteiskunnassa on monia uusia konflikteja, jotka perustuvat talousoppiin (uusliberalismi vs. valtiovetoisuus), uskontoon (maalistumisen ja uususkonnollisuuden törmäys; islam vs. kristinusko), sukupuoleen (konservatiiviset vs. liberaalit perhearvot) tai ekologisiin kysymyksiin (ilmastonmuutos vs. denialismi). Rajojen yli virtaa myös anglosaksisen maailman dominoima kansainvälinen massakulttuuri, jonka arvot poikkeavat merkittävästi konservatiivien ylläpitämästä venäläisen elämäntavan tyylistä.

Uuden paradigman merkitys

Modernisaatio ei meidän tarkastelussamme ole mikään yksittäinen ilmiö tai muuttuja. Olemme tutkineet venäläisen yhteiskunnan muutosta rakenteistumisen prosessina ja päätyneet käsitteellistämään nykyisen Venäjän haasteet kymmenen antinomian avulla. Nämä antinomiat määrittävät nykyisen venäläisen yhteiskunnan institutionaalisen matriisin monet jännitteet ja hybridiset piirteet. Tämä hybridisyys ei ole ontologinen filosofinen postulaatti vaan empiriseen analyysiin osoittama sosiaalinen tosiasia. Näistä jännitteistä ei ole mitään hyppyä tai oikotietä täysin toisenlaiseen yhteiskuntaan.

Venäjän eliitti ja sen ytimessä oleva konservatiivinen valtablockki näkee modernisaation vain teknologisenä ja taloudellisenä kilpailukyknä.

Pyrkimykset talouden rakenteen monipuolistamiseen ovat moninaisia ja investoinnit todellisia. Muissa haasteissa eliitti näyttää tasapainottelevan antinomioiden sisällä ilman pitkän aikavälin kokonaisvaltaista näkemystä suurten valintojen keskinäisuuhteista tai siitä, kuinka yhteiskunnan resursien hallinta ja instituutioiden kehitys tulee järjestää. Liioin ei ole kerta kaikkista epäonnistumista. Ei yleistä dialektiikkaa, ei viisautta suurissa differentioitumista koskevissa sosiologisissa teorioissa, ei väistämättä kehittyviä ristiriitojen ratkaisuja.

Eliitin modernisaatiosta puuttuvat kuitenkin laajemmat yhteiskunnalliset ulottuvuudet. Venäjällä on suuri tarve laajempaan poliittiseen ohjelmaan kohti sosiaalisesti oikeudenmukaisempaa ja ekologisesti kestävämpää yhteiskuntaa, jonka poliittinen järjestelmä olisi avoimempi, pluralistisempi ja mukaan ottavampi.

On kuitenkin syytä huomata, että kilpaileva poliittinen järjestelmä tai eliitin vaihtuminen ei ole tae laajemmasta yhteiskunnallisesta muutoksesta. Kaikissa antinomioissa on kysymys sekä rakenteellisista paineista että erilaisista toimijoista omine voimavaroineen ja valtaresursseineen. On myös syytä huomata, että osa pakottavista rakenteista – kuten kansainväliset markkinat ja keskinäisriippuvuudet tai globaalit ekologiset ongelmat – eivät ole minkään venäläisen toimijan yksin määriteltävissä. Toisaalta on suoraan sanottava, että yhtä vähän kuin Venäjällä on tarjota muille sopivaa ”modernisaation mallia” yhtä vähän kenelläkään on lännessä mahdollisuutta tehdä valintoja venäläisten toimijoiden puolesta.

Kirjallisuus

- Aalto, P. ja Lowry, A. 2020. “Modernization of the Russian economy: fossil fuels, diversification and the shackles of international political economy.” Teoksessa M. Kivinen ja B. Humphreys (toim.) *Russian Modernization: A New Paradigm*. Abingdon: Routledge.
- Dubin, B. 2011. *Rossia nulevykh: Politicheskaja kul'tura, istoricheskaia pamiat', posvednevnaja zhizn'* Moskva: ROSSPEN.
- Eisenstadt, S. N. 2000. *Die Vielfalt der Moderne*. Weilerswist: Verlag Velbrück Wissenschaft.
- Forsberg, T. ja Smith, H. 2016. “Russian Cultural Statecraft in the Eurasian Space.” *Problems of Post-Communism* 63: 129–134.
- Gaidar, Y. 2007. *Collapse of an Empire: Lessons for Modern Russia*. Washington, DC: Brookings Institution Press.
- Gel'man, V. 2015. *Authoritarian Russia – Analyzing Post-Soviet Regime Changes*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Giddens, A. 1984. *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Gudkov, L. 2011. *Abortivnaia modernizatsiia*. Moskva: ROSSPEN.
- Kangaspuuro, M. 2017. “The Dilemma of the Perception of the Strong State in Russia and the Demand for Modernization.” Teoksessa *Authoritarian Modernization in Russia. Ideas, institutions, and policies*, toim. V. Gel'man, 39–54. London and New York: Routledge.
- Khmelnitskaya, M. 2015. *The Policy-Making Process and Social Learning in Russia: the Case of Housing Policy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kivinen, M. 2020. Miksi tarvitsemme uuden näkökulman. Teoksessa *Sandarmohista Skolkovoan* (toim. Kaarina Aitamurto, Elina Kahla ja Jussi Lassila), 23–34. Riika: Into.
- Kivinen, M. ja Cox, T. 2016. “Russian Modernisation – A New Paradigm.” *Europe-Asia Studies* 68: 1–19.
- Kivinen, M. ja Humphreys, B. (toim.) 2020. *Russian Modernization: A New Paradigm*. Abingdon: Routledge.
- Kuhn, T. 1962. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kulmala, M., Kainu, M., Nikula, J. ja Kivinen, M. 2014. “Paradoxes of Agency: Democracy and Welfare in Russia.” *Demokratizatsiia: The Journal of Post-Soviet Democratization* 23(4): 523–552.
- Laruelle, M. 2009. *In the Name of the Nation. Nationalism and Politics in Contemporary Russia*. New York: Palgrave/MacMillan.
- Lassila, J. 2016 “Alekssei Naval'nyi and Populist Re-ordering of Putin's Stability.” *Europe-Asia Studies* 68(1): 118–137.
- Ledeneva, A. V. 2013. *Can Russia Modernise? Sistema, Power Networks and Informal Governance*. Cambridge: Cambridge University Press
- Maslovskiy, M. 2017. “Soviet Modernisation and its Legacies from the Perspective of Civilisational Analysis.” Teoksessa *Philosophical and Cultural Interpretations of Russian Modernisation*, toim. K. Lehtisaari ja A. Mustajoki, 32–43. Abingdon: Routledge.
- Nikula, J. 2015. “Mitä tapahtui ammattiyhdistyksille?” Teoksessa *Venäjän palatseissa ja kaduilla*, toim. M. Kivinen ja L. Vähäkylä, 146–158. Helsinki: Gaudeamus.
- Parsons, T. 1967. *Sociological Theory and Modern Society*. London: Macmillan.
- Remizov, M., Voskanian, M., Kobiakov, A. ja Kostin, A. 2014. “Konservatism kak factor ‘miagkoi sily’ Rossij. <http://www.instrategy.ru/pdf/245.pdf>. Accessed November 29 2019.
- Sakwa, R. 2019. *Russia's Futures*. Cambridge & Medford: Polity Press.
- Tynkkynen, V.-P. 2018. “The Environment of an Energy Giant – Climate discourse framed by ‘hydrocarbon culture’.” *Climate Change Discourse in Russia: Past and Present*, toim. M. Poberezhskaya ja T. Ashe, 50–63. Abingdon & New York: Routledge.

Kirjoittaja on emeritusprofessori ja entinen Helsingin yliopiston Aleksanteri-instituutin johtaja. Hän on johtanut Suomen Akatemian Venäjän-tutkimuksen huippuyksikköä ”Venäjän modernisaation valinnat”.